

O istorie impresionistă a demografiei românești

Acad. Vladimir Trebici

Cel ce va fi avut răbdarea să citească mărturia mea, intitulată "Cum am devenit demograf"¹, va fi reținut nu numai aventura autorului care l-a îndreptat către demografie, cât mai ales împrejurările istorice în care se înscrie evoluția acestei discipline în spațiul românesc. Făcându-se referire expresă la predarea demografiei în învățământul universitar, în perioada următoare celui de-al doilea război mondial, însemnările autorului pot fi considerate drept o contribuție la istoria culturală.

Revenirea repetată a autorului la istoria demografiei românești își are temeiurile ei. Orice excurs istoric - pentru care autorul pledează de mai multă vreme - are avantajul cert al cunoașterii drumului pe care îl parcurge o știință, mai ales atunci când aceasta este o știință socială, tot așa precum evocarea unor personalități, implicate în știința respectivă, poate înlesni schițarea unui adevărat "Bildungsroman", în cadrul mai general al evoluției științei.

Două împrejurări m-au determinat să reiau însemnările legate de subiectul enunțat. Lucrând la studiul "Anton Golopenția. Statisticianul și demograful"², destinat ca introducere la volumul doi al "Operele" lui A. Golopenția, lectura materialelor publicate de ilustrul sociolog, statistician și demograf în perioada 1933-1948 m-a ajutat să dobândesc o imagine mai clară asupra procesului de constituire a demografiei românești. Reluând, în același scop, lectura admirabilei lucrări memorialistice a profesorului Henri H. Stahl³,

alături de bucuria de a cunoaște istoria sociologiei românești la care Henri H. Stahl a avut o contribuție hotărâtoare, am reținut numeroasele considerații privind necesitatea cercetării interdisciplinare, în care sunt evocate relațiile cu demografia.

Dacă statutul epistemologic al demografiei, la cele peste trei sute de ani de existență, este pe deplin cristalizat și practic necontestat, în schimb, relațiile venerabilei științe cu suratele ei ce se ocupă cu populația nu sunt în întregime clarificate. Împărțirea unui obiect multi - și interdisciplinar - ca orice operație de partaj - întâmpină anumite dificultăți. Cât și ce anume revine sociologiei, istoriei, geografiei, economiei, antropologiei și etnografiei este întotdeauna greu de stabilit. Din partea sa, demografia încearcă să precizeze relații "privilegiate" și "foarte privilegiate" cu științele amintite, preocupată fiind să-și protejeze specificitatea obiectului și metodelor sale.

De ce o istorie "impresionistă" și nu o istorie, pur și simplu, a demografiei românești? Am încercat din timp în timp să inventariez demografia românească și să public "rapoarte periodice", în reviste precum *Sociologie Românească*, *Viitorul Social*, *Revista de Cercetări Sociale*, *Academica*. Ele au un caracter fragmentar. Va veni și vremea unei autentice istorii a demografiei românești. Necesare se vor dovedi monografiile închinete unor personalități științifice, acțiune începută în urmă cu câțiva ani.

Formula "impresionistă" are unele

¹V. Trebici, *Demografie. "Excerpta et selecta". Academicianul la vârsta de 80 de ani*, Editura Enciclopedică, București, 1996, P.7-16.

²V. Trebici, *Anton Golopenția. Statisticianul și demograful*, manuscris, 50 pag.

³H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981

avantaje; nu este lipsită nici de riscuri. Am făcut o primă încercare într-un studiu publicat în Franța, prilejuit de semicentenarul Institutului Național de Studii Demografice și al revistei acestuia, *Population*⁴. Ideea de bază era următoarea: cum a ajuns demografia românească, europeană până în 1948, în "capitivitate sovietică" și ce eforturi s-au întreprins, după 1989, pentru a asigura revenirea ei în Europa?

Fiind "impresionistă", istoria pe care o schițez în continuare se bazează în cea mai mare măsură pe amintiri. La 1 iunie 1941 pășeam pe porțile Institutului Central de Statistică, unde aveam să cunosc mari personalități, precum dr. Sabin Manuilă (1894-1964), Anton Golopenția (1909-1951), dr. D.C. Georgescu (1904-1974). Cu unele întreruperi, mi-am petrecut câteva decenii de viață în această instituție. Între 1949 și 1977, am predat statistica, apoi demografia (1962-1977) la Academia de Studii Economice. Din 1995 conduc Centrul de Cercetări Demografice al Academiei Române.

Întâlnirea cu recensământul populației

După Marea Unire, statul român a hotărât efectuarea unui recensământ general al populației, la 29 decembrie 1930. Pentru prima dată sfera de cuprindere s-a extins asupra noilor provincii: Transilvania, Crișana-Maramureș, Banat, Basarabia și Bucovina.

În Bucovina, recensământul din 1930 a fost primit de către populație cu bunăvoință. Sub administrație austriacă s-au făcut numeroase conscripții și recensăminte. Din 1880, recensămintele se făceau tot la 10 ani; ultimul a fost din 1910. În general, populația Bucovinei era obișnuită cu administrația, socotită - ca și armata - drept corectă și eficientă. De aceea, faptul că fratele meu mai mare, Aurelian, student la

Universitatea din Cernăuți, a fost numit recenzor pentru satul nostru, Horecea-Mănăstirii, a fost primit cu recunoștință de către familie și cu simpatie de către consăteni. Eram elev în clasa a V-a a Liceului "Aron Pumnul" și eram foarte mândru că fratele meu purta insigna de recenzor, pe care eu o socoteam drept decorație. Dar ceea ce mă impresiona cel mai mult erau materialele destinate popularizării recensământului: calendare, broșuri, etc. Se știe că recensământul din 1930 a fost foarte bine pregătit. Comisia Centrală îl avea ca președinte pe profesorul Dimitrie Gusti, iar ca "executant" pe dr. Sabin Manuilă, directorul Institutului de Demografie și Recensământ. Fundația Rockefeller a sponsorizat recensământul; mai mult, pentru prima dată, au fost puse la dispoziția autorităților române echipamente mecanografice: perforatoare de cartele, sortatoare și tabulatoare. Echipamentele, împrumutate de aceeași fundație, au rămas apoi în dotarea Institutului Central de Statistică, formând "stația de calcul". Bineînțeles, acestea aveam să le aflăm mult mai târziu.

Spuneam că opinia publică din Bucovina a primit favorabil recensământul. Se știe, până astăzi, un recensământ al populației trezește rezerve în sânul populației, dacă nu chiar ostilitate. Suspiciunea era legată de interesele militare și fiscale ale statului⁵: de la "census"-ul roman până la recensămintele moderne (la începutul secolului al XIX-lea). Astăzi, în unele state ale Europei Occidentale recensământul este repudiat de către o parte a populației, fiindcă ar reprezenta o ingerință în viața privată a cetățenilor.

Opinia favorabilă în Bucovina mai are și o altă explicație. La 12 ani de la Unirea Bucovinei cu România, entuziasmul și speranțele erau mari, mai ales în rândurile tinere-

⁴ V. Trebici, *L'apport de l'I.N.E.D. et de POPULATION a la demographie roumaine. Les relations demographiques franco-roumaines*, în *Population* (I.N.E.D.), 50 anee, no.6, 1995, p.1387-1396

⁵ Aveam să citesc, mult mai târziu, că la recensământul din 1897 din Rusia țaristă - la care au participat ca cenzozi Lev Tolstoi, Anton Cehov și alte personalități, numeroși mujici s-au refugiat înspăimântați în păduri, în locuri pustii, considerând că recensământul ar fi lucrarea lui... Antihrist!

tului.

Nu mi-aș permite să afirm că interesul meu pentru demografie ar data de la recensământul din 1930. Multă vreme, demografia, ca și statistica, îmi erau străine. Nici în perioada studiilor universitare (1933-1938) disciplinele amintite nu intrau în preocupările mele. Poate cu excepția campaniei monografice, din vara anului 1939, în cadrul Serviciului Social al Tineretului, când mi s-a încredințat operația de înregistrare a mișcării naturale din Voroneț și Mănăstirea Humorului. Nu îmi aduc aminte cum m-am achitat de această sarcină; la sfârșitul lunii august campania s-a încheiat, apoi a fost desființat Serviciul Social.

Statistica demografică la Institutul Central de Statistică

Legea și Regulamentul Institutului Central de Statistică datează din 1936. Efectiv, ele au intrat în vigoare în 1940; din 1941 I.C.S. devine organul unic al statisticii statului. A fost o victorie a concepției centraliste în statistică.

În noua structură, specialiștii în statistică demografică, statistica sanitară și "bio-antropologie" erau bine reprezentați. Doctorul Sabin Manuilă era directorul general al I.C.S., subdirector general era dr. D.C. Georgescu, și el medic, dar cunoscut și ca sociolog și statistician, participând din 1926 la campaniile monografice.

În 1941, când am fost angajat la I.C.S., funcționau: secțiunea demografică, secțiunea recensământelor generale ale populației, secțiunea sanitară și de asistență socială, secțiunea de studii bio-antropologice, secțiunea de studii minoritare etc.

În afară de cei doi menționați, mai erau și alți medici și antropologi: dr. Gheorghe Racoviță, dr. P. Vlad, dr. I. Făcăoaru, dr. T. Dobrescu. Impresia generală era aceea că instituția era condusă de medici. Modelul era în mare măsură american: dr. S. Manuilă și dr.

Gh. Racoviță avuseseră stagii în S.U.A., ca și R. Cresin, acesta însă statistician matematician. Dintre bursierii care nu țineau de I.C.S. trebuie menționat dr. P. Râmneanțu (1902-1981) care ne-a dat un manual de bio-statistică și biometrie. Trecuse pe la School of Hygiene and Public Health, din Baltimore, Maryland.

Să amintim că la 6 aprilie 1941 a avut loc recensământul populației, la teritoriul trunchiat al României din 1940. Se editau publicații demografice. Dr. Sabin Manuilă și predecesorul său, dr. Leonida Colescu (1872-1950), erau membri ai Institutului Internațional de Statistică, participau la sesiuni internaționale. Publicarea celor nouă volume ale recensământului din 1930, în condiții grafice excepționale, a arătat că România era perfect integrată în demografia europeană.

Remarc că și în sociologia românească demografia căpăta o pondere tot mai mare. Ancheta "60 sate românești cercetate de echipele studențești din 1938", condusă de Anton Golopenția și dr. D.C. Georgescu, avea capitole speciale privind populația și fenomenele demografice. Rezultatele s-au preluat la Institutul Central de Statistică. Volumul I "Populația", 1941, are studiul "Mișcarea populației" (p.95-143), semnat de I. Chibulcuteanu, care lucra și el la I.C.S. Studiul este un model de analiză; concluziile privind mortalitatea populației de la sate sunt de mare importanță până astăzi.

Institutul Central de Statistică, deși cel mai important pentru demografie, nu era singurul. Fuseseră înființate trei institute de igienă publică - București, Cluj, Iași - cu sprijinul fundației Rockefeller. Școala prof. Iuliu Moldovan (1882-1964), de la Cluj și a prof. Gheorghe Banu (1889-1957), de la București, în studiile și publicațiile lor, se ocupau și de demografie.

Este locul să arătăm că "medicina socială", foarte recentă în perioada interbelică, pătrunsese și în România⁶. Medici,

⁶Victor Sihleanu. *Începuturile medicinei sociale în România. G. Banu. București, 1979.*

igieniști și epidemiologi, antropologi din epocă (prof. Francisc Rainer), acuzați, pe vremea comunismului stalinist din România, de rasism, eugenie, biologism, au înțeles importanța factorului social. Mulți dintre ei au fost colaboratori ai școlii sociologice din România. Să amintim de "Geopolitica și geoistoria" (1941), având în comitetul de direcție pe Gheorghe I. Brătianu, Sabin Manuilă, Mircea Vulcănescu, Ion Conea, Anton Golopenția, revistă în care apar și studii demografice. De altfel, studiile de geopolitică ale lui Ion Conea - geograf, istoric, sociolog și etnolog - și ale lui Anton Golopenția datează din anii 1937-1940. Ele sunt precedate de studiile clasice ale lui N. Iorga, Simion Mehedinți, Vintilă Mihăilescu.

Ca și alte științe, demografia era în Europa. Ultimul studiu al lui A. Golopenția și dr. D. C. Georgescu⁷, cel din 1948, este un model de analiză. De altfel, recensământul fusese proiectat, condus și prelucrat de Anton Golopenția și eminenții săi colaboratori. Programul de înregistrare cuprindea, printre caracteristici, naționalitatea, religia, locul nașterii și altele. Promisiunea lui A. Golopenția că studiile următoare vor valorifica "impresionanta documentare" nu s-a mai împlinit. La 1 septembrie 1948 A. Golopenția demisionează din postul de director general al I.C.S., în ianuarie 1950 este arestat; la 9 septembrie 1951 moare la închisoarea Jilava. S-a încheiat o epocă din istoria demografiei românești. Statistica și, odată cu ea, demografia, intră într-o nouă eră.

Ce a însemnat Institutul Central de Statistică în perioada sa de maximă strălucire (1940-1948) nu poate fi pe deplin înțeles dacă nu subliniem faptul că I.C.S. era nu numai organul central de statistică; el devenise și un institut de cercetări sociale.

Alături de dr. Sabin Manuila, Anton Golopenția și dr. D. C. Georgescu, cu locuri bine precizate în istoria sociologiei, numeroși

"monografiști" membri ai Institutului Social Român sau ai Serviciului Social al Tineretului și-au găsit adăpost la I.C.S. Ei sunt amintiți în lucrarea memorialistică a lui Henri H. Stahl; îi pomenesc și eu, i-am cunoscut și am fost prieten cu ei. Iată-i: V. V. Caramelia, viitorul antropolog, Nicolae Dunăre, viitorul etnolog, Nicolae Economu, geograf, George Retegan, viitorul demograf și statistician, Lucia Apolzan, Ion Filip, Gheorghe Serafim, Coriolan Gheție, toți sociologi, care au devenit eminenți statisticieni. Dr. Sabin Manuila și N. Georgescu-Roegen s-au salvat fugind în străinătate. Henri H. Stahl, cândva director al Institutului Central de Statistică, părăsise și el instituția.

În anii 1947 și 1948, la Oficiul de Studii și Publicații Statistice al I.C.S., am lucrat în subordinea lui A. Golopenția. Începusem să mă specializez în statistică industrială dedicându-i apoi câțiva ani. "Revelația" demografiei va veni mai târziu!

În slujba socialismului

Nu mă voi abate de la istoria demografiei. Totuși, unele referiri mai generale în legătură cu soarta statisticii sunt absolut necesare.

Odată cu A. Golopenția, au părăsit I.C.S. dr. D.C. Georgescu și alți statisticieni, considerați "reacționari". În locul lui A. Golopenția a fost numit profesorul Gheorghe Mihoc (194-1951), matematician și actuar, viitorul academician. La timpuri noi, oameni noi! Colaboratorii cei mai apropiați ai lui Gh. Mihoc au devenit: Mircea Biji, Petre Onică, George Retegan, Roman Cresin, dr. Gheorghe Racoviță.

Fiindcă anul 1948 marchează începutul statisticii socialiste în România, se cuvine evocat succint contextul politic. La 11 iunie 1948 are loc actul "revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție; la începutul lunii iulie ia ființă Comisiunea de Stat a Planificării (C.S.P.), în subordinea

⁷ Dr. A. Golopenția și dr. D. C. Georgescu, *Populația Republicii Populare Române, la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. Institutul Central de Statistică, București, 1948.

căruia trece I.C.S.; în toamna anului 1948 - reforma învățământului; la 1 ianuarie 1949 intră în vigoare primul plan de dezvoltare a economiei naționale. Principala funcțiune a Institutului Central de Statistică devine urmărirea îndeplinirii planului, iar instrumentul cel mai important, "dările de seamă statistice". Din 1949, începe "transformarea socialistă a agriculturii". Mai trebuie amintit că toate aceste procese "revoluționare" aveau ca sursă de inspirație modelele sovietice? România intrase pentru decenii în "lagărul socialist", în frunte cu Uniunea Sovietică. În același spirit, în 1950, noua împărțire administrativă a teritoriului ne-a dat "regiuni" și "raioane". Revenirea la județe a avut loc abia în 1968.

De acum vom urmări demografia pe două planuri: în cadrul statisticii statutului și în învățământul universitar. Vom extinde apoi considerațiile asupra demografiei ca știință și asupra acțiunii sociale, adică a politicii demografice. Legătura - se va vedea - a fost foarte strânsă.

Statistica demografică

Atât la Institutul Central de Statistică cât și la succesoarea acestuia - Direcția Centrală de Statistică (din 1951 a ființat o Direcție a Statisticii Populației, a cărei atribuție principală era asigurarea statisticii mișcării populației (a nașterilor, deceselor, căsătoriilor și divorțurilor, precum și a migrației populației). Beneficiind de o bună statistică a stării civile și de o rețea de organe statistice teritoriale, statistica demografică își realiza conștiincios atribuțiile. Buletinele statistice privind principalele evenimente demografice au fost periodic îmbunătățite. Dintre directorii acestei direcții îl amintim pe Iosif Ferenbac și Ion Marinescu, acesta un competent statistician, doctor în economie.

Elementul nou a fost sistarea publicării datelor statistice, dar nu numai a celor demografice. Abia în 1956 s-a reluat publicarea

datelor statistice, a anuarului statistic, a breviarului statistic, a buletinelor trimestriale, a unui anuar demografic.

S-a reluat tendința recensămintelor populației; 1956, 1966, 1977. Ingerința "ideologică" s-a resimțit mai puțin în zona înregistrărilor. Ea a acționat din plin în cea a "analizei" și a "studiilor" care prefătau publicațiile.

Mai întâi, o caracteristică comună a recensămintelor din perioada totalitarismului comunist: "religia" a fost eliminată din programul de înregistrare; va fi reluată abia în 1992. Pentru a putea caracteriza structura socială și economică a populației și, pe această bază, structura claselor, în concepție marxistă, s-au introdus caracteristici noi, renunțându-se la caracteristica "poziția în profesie".

Recensământul din 1956 - la care contribuția tinerilor "specialiști" școliți în U.R.S.S. a fost importantă - aduce câteva inovații. În locul "gospodăriei", ca unitate de bază de înregistrare, a fost adoptată "familia", definită astfel: "totalitatea persoanelor legate prin raporturi de rudenie, care locuiesc împreună și consumă din același buget"⁸. Și pentru a risipi orice îndoială se precizează: "Rezultatele recensământului populației din anul 1956 referitoare la numărul și mărimea familiilor nu pot fi comparate cu cele obținute la recensămintele anterioare, la care unitatea de observare și indicatorul corespunzător a fost gospodăria".

În zadar încercau vechii statisticieni - printre care, ing. Adrian Nichita, "tatăl recensămintelor" - să demonstreze că "gospodăria" trebuie să rămână unitatea de observare de bază, intransigența moscoviților nu a putut fi clătinată.

Printre "noutăți" remarcăm dispariția caracteristicii "locul nașterii", atât de importantă pentru determinarea migrației. La grupa socială se specifică: muncitor, funcționar, meșteșugar cooperativizat, membru în gospodăria agricolă colectivă, țaran

⁸ *Recensământul populației din 21 februarie 1956. Structura demografică a populației. Direcția Centrală de Statistică, București, (f. a.), p. IX.*

întovărășit, țăran individual, meșteșugar individual, liber profesionist, comerciant, alții”.

Rezultatele recensământului din 1956 s-au publicat în câteva volume. Surpriza cea mai mare: repartitia populației după vârste nu a fost publicată. Explicația: Marele Stat Major a cerut ca datele respective să nu fie făcute publice, dușmanul putând determina astfel populația mobilizabilă. Mai târziu, volumul cu repartitia după vârstă s-a publicat.

Recensământul din 1966 revine, în mare măsură, la “normal”. Influența sovieticilor s-a diminuat după Plenara C.C. al P.M.R. din 1964, când se proclamă “independența” României față de U.R.S.S. Din 1965 conducătorul partidului devine Nicolae Ceaușescu.

Mai întâi, unitatea de observare redevine “gospodăria”. Printre caracteristicile de identificare s-au reintrodus “locul nașterii”, “data stabilirii în localitate”. De deosebită importanță au fost informațiile referitoare la fertilitate: “anul căsătoriei”, pentru femeile recăsătorite, “anul primei căsătorii” și “numărul copiilor născuți-vii”. Prelucrarea acestor informații a dus la reconstituirea longitudinală retrospectivă a fertilității.

Recensământul din 1966 este primul care s-a prelucrat cu echipamente electronice. S-a înființat “Secția de calcul electronic a D.C.S.”, în fruntea căruia au fost puși ingineri de Politehnică, în locul “inginerilor statisticieni”, formați în U.R.S.S. Cu relativă rapiditate s-au prelucrat datele și s-au publicat mai multe volume. Datele au fost reactualizate pe județe, care au fost reintroduse în 1968.

Studiul introductiv⁹ este semnat de “Prof. Dr. Constantin Ionescu. Directorul general al Direcției Centrale de Statistică” și are 72 de pagini. Stilul este apologetic la adresa partidului și a realizărilor sale “istorice”, dar numeroasele tabele statistice sunt utile. De altfel, C. Ionescu, plecat în 1969 de la condu-

cerea D.C.S., a publicat, în 1973, la Editura Academiei Române, volumul “Omul, societatea, socialismul” în care figurează o mare cantitate de informații statistice. Fostul său colaborator de la Direcția Centrală de Statistică, Emil Mesaroș, îmi mărturisea, cu indignare, că de fapt studiul a fost scris de el, de E.M..

Ultimul recensământ din perioada până în decembrie 1989 este cel din 5 ianuarie 1977. Specialiștii și-au exprimat rezervele lor în legătură cu exactitatea rezultatelor. Mai întâi, N. Ceaușescu a proclamat recensământul drept “acțiune politică”. Președintele Comisiei Centrale de Recensământ, membrii comisiei, erau toți membri ai Comitetului Politic Executiv al P.C.R. Pregătirea personalului, încredințată organelor de partid, a fost sumară și defectuoasă. Cele două volume publicate în 1980¹⁰, conțin mai puține informații decât volumele privind recensământul din 1966.

Progresele statisticii demografice, în planul metodologiei și volumul informației, pot fi lesne evidențiate prin publicațiile Direcției Centrale de Statistică. De pildă, Anuarul statistic, reluat în 1956 - director general fiind Mihai Levente - devenea, an de an, tot mai voluminos; cel din 1967 ajunsese la 678 pagini, capitolul II “Populație” cu 40 de pagini, oferind informații pentru mișcarea naturală a populației. Cap. XVI “Statistica internațională” prezenta informațiile demografice la nivel internațional. Metodologia se adapta tot mai mult standardelor O.N.U. Din 1958 România devenise membră a Comisiei de Statistică O.N.U., directorul general al D.C.S. fiind ales, la sesiunea a X-a a comisiei, vicepreședinte în 1958. Desigur, România era și membră a Comisiei de Statistică a C.A.E.R. (Moscova), participând însă și la activitatea organismelor O.N.U. Astfel, Direcția Centrală de Statistică era membră a Conferinței Statisticienilor Europeni, organism al Comisiei

⁹ *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. I. Rezultate generale. Partea întâi. Populație.* Direcția Centrală de Statistică, București, 1969.

¹⁰ *Recensământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. I. Populația - Structura demografică.* Direcția Centrală de Statistică, București, 1980.

Economice O.N.U. pentru Europa. Vom reveni asupra acestei probleme.

Dovada cea mai elocventă a progresele metodologice ale statisticii demografice este apariția Anuarului demografic 1974¹¹. Cercetătorii aveau să constate o inovație: datele pentru natalitate și nupțialitate erau prezentate după dubla clasificare a evenimentelor demografice, ceea ce permitea studii longitudinale. De cea mai mare importanță era seria de date privind ratele specifice de fertilitate, începând cu anul 1956, cu posibilitatea calculării ratei totale de fertilitate, a vârstei medii a mamelor la nașterea copiilor lor.

Am trecut fugitiv în revistă statistica mișcării populației și recensămintele populației. Acestea formează sursele statisticii demografice. Ele furnizează "materia primă" a demografiei. Experiența națională și internațională ne arată corelația strânsă dintre volumul și calitatea informației statistice privind populația și fenomenele demografice pe de o parte, și nivelul demografiei, ca știință. Parafrazându-l pe John Locke, vom spune: "Nihil est in demographia quod ante non fuerit in statistica" sau, mai simplu, "quale statistica tale demographia".

La capătul acestor considerații, o întrebare tulburătoare este inevitabilă. Care este fiabilitatea datelor demografice ale Direcției Centrale de Statistică din perioada totalitarismului comunist? Vom face distincție între statistica economică și statistica demografică.

Pe măsura deteriorării situației economice din România, partidul recurgea, pe de o parte, la restrângerea publicării informației statistice - Anuarul statistic 1989 devenise o firavă broșură -, iar pe de altă parte, la falsificarea indicatorilor statistici. Cazul cu recolte record este dintre cele mai tipice. Ele trebuiau să demonstreze victoria revoluției agricole, preconizată de N. Ceaușescu.

Dar datele demografice?! S-a vorbit la un moment dat despre informația privind mortalitatea infantilă. Nivelul acesteia era foarte ridicat în comparație cu Europa Occidentală. Rata mortalității infantile devenise indicator obligatoriu pentru activitatea medicilor, a spitalelor și direcțiilor sanitare județene.

În aceste condiții ar fi avut loc cazurile de neînregistrare a deceselor infantile, acestea fiind trecute la "mortinatalitate" de care nu era nimeni tras la răspundere. Au fost asemenea cazuri. Câte au fost? S-a publicat, după 1989, prea puțin pe această temă.

Ca unul care am lucrat câteva decenii în Direcția Centrală de Statistică afirm - așa cum am mai făcut-o¹² - că informația primară și datele publicate pe această bază pot fi considerate fiabile.

Statisticienii din acest compartiment au fost meseriași buni și conștiincioși. Falsificările și interpretările tendențioase ale fenomenelor demografice au avut loc la alt nivel. Ele urmăreau să demonstreze justetea politicii partidului, realizările în domeniul creșterii nivelului de trai al populației etc.

Poate nu aș fi stăruit atât pe tema fiabilității informației demografice dacă nu aș fi întâlnit o contestare hotărâtă a veridicității informației statistice, venită din partea unui respectabil profesor de la Academia de Studii Economice, titularul cursului de cercetări operaționale, dr. Gheorghe Boldur. Autorul, inginer constructor de formație, fost deținut politic, a scris - printre altele - "Genocidul comunist", făcând afirmația că în trecut, dar și în prezent, datele statistice oficiale privind mortalitatea sunt falsificate. Cum potrivit principiului "cujus affirmatio ejus probatio", autorul aduce o serie de "probe": anunțurile mortuare din presa românească, unele ipoteze și estimații. În final, autorul dă cifre proprii privind durata medie de viață a populației României, cu mult mai mici decât cele ofi-

¹¹ Anuarul demografic al Republicii Socialiste România 1974. Direcția Centrală de Statistică, Comisia Națională de Demografie, București 1974.

¹² Vladimir Trebici. *Statistica românească: inovație și continuitate* în: Revista Română de Statistică, organ al Comisiei Naționale pentru Statistică, Nr. 1, 1990.

cială. În realitate, datele se referă la... vârsta medie a populației, confuzie inexplicabilă.

Desigur, există suficiente temeiuri ca să repudiem și să criticăm regimul totalitar comunist, în ansamblu și în diversele sale compartimente. Ar fi însă nedrept ca să contestăm construcțiile realizate de eminenți ingineri constructori numai pentru faptul că ele s-au înălțat în timpul comunismului, la indicațiile Partidului Comunist Român.

O altă întrebare este: în ce măsură informația demografică a fost valorificată. Problema este mai generală și privește raportul dintre "producătorul statistic" și "beneficiarul" (utilizatorul) acestui produs. Examinând și alte aspecte în rândurile ce urmează, vom încerca să deslușim această problemă. Docamdată, vom afirma că informația statistică a fost valorificată în insuficientă măsură.

Pregătirea demografică

Un învățământ superior care să pregătească demografi nu a existat în România, și nici nu există. Această sarcină și-a asumat-o învățământul statistic.

Dezideratul de a avea un institut de învățământ în care să se predea statistică este vechi. Între 1930-1941 a funcționat "Școala de statistică" de pe lângă Institutul de Demografie și Recensământ, organizat pentru nevoile Recensământului populației din 1930. Directorul ei: prof. Octav Onicescu, secretar: Paul Sterian. În noiembrie 1941, școala se transformă în Institut de Statistică, Calcul și Actuarial de pe lângă Universitatea din București. Directorul este același, iar din corpul profesoral fac parte și dr. Sabin Manuila și Anton Golopenția. Printre obiecte figura și demografia.

Evident, institutul nu putea să "școlarizeze" decât un număr redus de specialiști. Abia reforma învățământului din 1948 putea să rezolve problema.

A fost înființat Institutul de Științe Economice și Planificare "V.I. Lenin" din

București: scurtă vreme au funcționat institute similare din Iași și Brașov.

Fosta Academie de Înalte Studii Comerciale și Industriale, înființată în 1913, a devenit pepiniera noilor economiști și statisticieni. S-au înființat mai multe facultăți. Există și o secție de statistică (1949-1950), în care s-a predat un curs de statistică demografică.

Apoi, statistica s-a desprins de I.S.E.P. "V.I. Lenin", s-a înființat un Institut de Științe Statistice, cu facultăți și secții (1952); apoi acesta a revenit la I.S.E.P., fiind facultatea de statistică. Cele trei catedre erau: "statistica teoretică" (prof. Mircea Biji), "statistica economică" (prof. Roman Moldovan) și "statistica ramurilor economice naționale" (prof. Manca Mănescu).

În 1967, se reorganizează I.S.E.P., se schimbă denumirea în "Academia de Studii Economice" (A.S.E.), ia ființă Facultatea de Calcul Economic și Cibernetică Economică, cu durata de 5 ani. Astăzi (1998), denumirea ei este "Facultatea de Cibernetică, Statistică și Informatică Economică". Aflăm¹³ că facultatea are patru catedre: "cibernetică economică", "statistică și previziune economică", "informatică economică" și "matematică". Catedra de cibernetică economică are 29 de cadre didactice, din care 20 de profesori și conferențieri. Aici își are sediul cursul "demografie și statistică socială", cu prof.dr. Ilie Hristache, prof.dr. Virgil Sora și asistent Constanța Mihăescu.

Drumul din 1948 până astăzi a fost lung, uneori sinuos. Să luăm deci lucrurile sistematic și să vedem cum a evoluat "statistica populației" - aceasta era denumirea inițială - până la "demografie". Înainte de aceasta, un scurt "intermezzo".

În perioada în care prof. Gh. Mihoc era conducătorul Instituției Centrale de Statistică, în 1949 au fost înființate școli medii de statistică. Una era la București, alta la Târgu-Mureș, cred că mai era una, dar nu mi-aduc aminte unde era localizată. Așa s-a ajuns că unii absolvenți ai acestor școli să fie trimiși la

¹³ Academia de Studii Economice la a 80-a aniversare. București, 1993, p. 112-126.

studii în U.R.S.S. Printre aceștia, Emil Mesaroș, Gheorghe Lungu, Ion Mada, Ion Grigoroiu, Ion Păcuraru. Îi amintesc pe aceștia, deoarece au avut contingență cu statistica demografică, după întoarcerea lor în țară. Au fost trimiși și alții, printre care Constantin Ionescu, Mircea Bulgaru, Ludovic Tövissi.

La Moscova există un institut economic-statistic (Moskovskii ekonomiko-statisticeskii Institut) cu o secție de statistică a populației. Aici au predat profesorul A.I. Boiarski (1906-1985), un eminent statistician și demograf, apreciat și în Occident. A scris și o admirabilă carte de matematici pentru economiști, mai multe versiuni ale unui curs de statistică teoretică, altul de statistică a populației, mai târziu, un curs de demografie.

La Moscova, iar mai târziu în România, statistica teoretică și statistica populației erau puternic politizate. După discuții care au durat câțiva ani (1948-1954), cu care prilej unii statisticieni - printre care A.I. Boiarski - au fost aspru criticați pentru "ploconirea în fața statisticii burgheze" și pentru "formalism matematic", cred și pentru alte păcate, hotărându-se, în final, că statistica este o știință socială, cu caracter de clasă, fundamentată pe materialismul dialectic și economia politică marxist-leninistă, instrument important în munca de planificare și în opera de construire a socialismului. Expunerea metodelor statistice era limitată la distribuții statistice, medii de diferite tipuri, dispersie (varianță) și abatere medie pătratică, regresie și corelații, elemente de serii cronologice, teoria și tehnica sondajului statistic. Având altă "armură" și fiind reprezentată de matematicieni și probabiliști de talia acad. A. Kolmogorov, statistica matematică a suferit în mică măsura injoncțiunile politice.

Cu statistica populației lucrurile s-au petrecut asemănător. Mai întâi, multă vreme denumirea era "statistica populației". Denumirea de "demografie" era respinsă pe motiv că ar fi burgheză. În al doilea rând, și aici fundamentul teoretic era materialismul

istoric și economia politică marxist-leninistă. Caracterul ei de clasă era puternic afirmat, iar misiunea ei de demascare a statisticii burgheze era dincolo de orice discuții. Și mai era ceva: teza fundamentală a statisticii demografice era "teoria marxistă a legii populației". Fiecare orânduire socială își are propria "lege a populației" - în comuna primitivă, în sclavagism, în feudalism, în capitalism și, bineînțeles, în socialism. Aici lucrurile erau mai complicate, de aceea s-au dat mai multe definiții ale "legii populației" în socialism.

Concepțiile arătate mai sus au fost transplantate și în România. Principalii "vectori" au fost cei cu studii în U.R.S.S. Ele s-au generalizat, în primul rând, prin învățământul superior. O contribuție a avut și autorul acestor însemnări, după cum se poate lesne constata din "Bibliografia" selectată de V. Trebici.

Deci statistica populației era predată viitorilor statisticieni-economiști; cadrul era Facultatea de Statistică (mai târziu, Cibernetică). Numărul studenților a fost destul de mare.

În primii ani, "statistica populației" era predată de Emil Mesaroș, modelul: cursul similar al lui A.I. Boiarski, mult redus. Cum era moda prin 1955-1965, "demascarea" vechilor demografi și statisticieni ocupă un loc important. Astfel, au fost "înfierați" prof. Iuliu Moldovan, prof. Gh. Banu, dr. Sabin Manuilă, dr. Petru Râmneamțu, ca fiind "rasiști", "eugenisti", "fasciști".

După Emil Mesaroș, câțiva ani cursul a fost predat de Ion V. Stoichiță, inițial asistentul lui Manea Mănescu - care, de altfel, l-a descoperit. Pentru faptul că I.V. Stoichiță a îndrăznit să folosească o formulă matematică - poate și pentru alte motive - Manea Mănescu i-a luat cursul și mi l-a încredințat mie. Lucrurile s-au petrecut în 1962. Mai departe se poate afla din "Cum am devenit demograf".

Mi-a fost repartizat ca asistent Virgil Sora, care a urcat foarte rapid treptele ierarhiei universitare: lector, conferențiar, profesor, șef de catedră, decan, secretar al Comitetului

P.C.R. și... altele. Mai târziu l-am primit ca asistent pe Ilie Hristache, astăzi profesor. Episodic, i-am avut ca asistenți pe Eugen Pecican, Gheorghe Stoica - și ei au devenit profesori, dar la alte discipline.

Cursul era orientat după cel al prof. A.I. Boiarski; după ce dădeam ceea ce "era al Cezarului" (legea populației, caracter de clasă, partid, clasicii marxism-leninismului etc.), materia era predată după schema clasică: sursele statistice (recensămintele și statistica curentă), numărul și structura populației, fenomenele demografice (natalitate, mortalitate, nupțialitate, divorțialitate), migrația internă, teorii despre populație. Se pare că statistica populației predată de mine a fost receptată cu interes de către studenți. Prima promoție (1964) mi-a făcut bucuria să aibă printre ei pe Vasile Ghețău astăzi profesor de demografie la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității din București - pe Alexandru Bejan și Lazăr Madaras, care a întocmit prima tabelă de mortalitate pe mediile urban și rural, publicată în Revista de Statistică.

Înainte de a continua periplul, este locul să amintesc faptul că după plenara P.M.R. din 1964, a început să fie "desovietizată" statistica, inclusiv statistica populației. Aici trebuie intercalat un eveniment de care este vorba în paragraful următor.

Reîntâlnirea cu Occidentul

Deși există un manual interesant, cel al doctorului Petru Râmneamțu¹⁴, în care erau prezentate cele mai recente achiziții ale statisticii "vitale" (i.e. demografie) americane, nu aș fi îndrăznit să-l citez - ca și pe N. Georgescu-Roegen, cu a sa "Metoda statistică" (1933) - în schimb mă mai inspiram din acesta. Am folosit curba logistică a populației României. Cât despre studiile clasice ale dr. Sabin Manuila nici vorbă: acesta era clasificat drept "trădător", "spion american" și alte calificative "ejusdem farinae", încă multe decenii. Am

început să mă orientez spre statistica și demografia franceză. În biblioteca Direcției Centrale de Statistică existau: A. Landry, M. Huber, A. Sauvy, la "secret", pe care i-am putut consulta.

S-au restabilit relațiile internaționale. În 1966, noiembrie-decembrie, o delegație a Direcției Centrale de Statistică, compusă din Constantin Ionescu, V. Trebici și ing. N. Costake, Mihai Munteanu (ca translator), a făcut o vizită la Institutul de Statistică și Studii Economice (I.N.S.E.E.) al Franței. S-au stabilit relații de colaborare care durează și astăzi. Atunci i-am cunoscut pe statisticienii demografii G. Calot, A. Vangre-Velingue, Padieu și alții, dar și pe Michel Louis Lévy - astăzi redactor șef la "Population et Société" (I.N.E.D.). Printre rezultate se înscrie și trimiterea de stagiați la I.N.S.E.E.: V. Ghețău, A. Berciu, I.D. Gândac, Ștefan Florea. Unii din aceștia au ajuns mai târziu experți statisticieni în unele țări africane francofone.

În 1967, la Forumul european din Alpbach l-am cunoscut pe dr. Jean-Noël Biraben, cu care am stabilit o prietenie exemplară.

Publicațiile demografice franceze ne-au devenit accesibile. Manualul lui R. Pressat "L'analyse démographique. Méthodes, résultats, applications" (1961) a ajuns curând să ne fie model, cum a și rămas până astăzi, în versiunile succesive apărute până în 1995. În aceeași perioadă ne devenise cunoscută lucrarea clasică a lui Alfred Sauvy "Théorie générale de la population", 2 volume, 1963 și 1967.

La Geneva, în mai 1971, am cunoscut demograful englez, de origine poloneză, Jerzy Berent (n. 1917), funcționar O.N.U., care, mi-a propus o colaborare, științifică bineînțeles, despre care nu am spus nimic la întoarcerea în țară. Se știe bine cât de supravegheat era, până în 1989, contactul cu străinii.

Dar, cea mai importantă întâlnire cu

¹⁴Dr. Petru Râmneamțu. *Elemente de biometrie medicală și statistică vitală*. Cu o prefață de prof.dr. Iuliu Moldovan. Editura Institutului Central de Statistică, București, 1939.

demografii occidentale s-a produs în luna mai 1971. Divizia de Populație a O.N.U. - director Milos Macura - a organizat un colocviu la Lyon (Franța) la care au participat numeroși demografi din toată lumea, printre ei nume celebre care îmi erau cunoscute. Conducerea efectivă a avut-o Jean Bourgeois-Pichat (1912-1990), ca gazdă din partea Franței, dar și ca fost expert la Divizia de Populație a O.N.U. Am fost însoțit de Aurel Berciu (n. 1927), fostul meu student, pe atunci funcționar internațional.

Printre cei prezenți: A. Sauvy, G. Calot, J.-M. Biraben, R. Pressat, P. Paillat, L. Tabah, Nora Frederici, Massimo Livi-Bacci, H. Schubnell, E. Hofsten, H. Hyrenius și mulți alții. Ce mai! Toată floarea cea vestită a întregii demografii! Din țările centrale și est-europene, cei mai bine reprezentați erau ungurii, iugoslavii, polonezii, cehii.

Cu acest prilej, am fost propus ca membru al Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației¹⁵, cu sediul la Liege, Belgia; am avut "sponsori" iluștri.

Treptat, s-au înscris în Uniune și alți colegi, după Conferința Mondială a Populației, care s-a ținut la București. Printre aceștia, dr. P. Mureșan, V. Ghețău, A. Berciu, I.D. Gândac. Mai târziu a fost ales membru prof. D. Sandu. În comparație cu alte țări, numărul românilor este foarte redus. Și mai scăzut este numărul celor care prezintă comunicări la sesiunile U.I.E.S.P.

La recomandarea academicienilor O. Onicescu și Gh. Mihoc am fost ales, în 1972, membru al Institutului Internațional de Statistică, înființat în 1885.

Anul 1974 a avut o importanță crucială pentru demografia mondială, influențând și demografia românească. Organizația Națiunilor Unite a hotărât convocarea primei conferințe mondiale asupra populației. Celelalte două congrese internaționale de demografie - Roma, 1954 și Belgrad, 1965 -

au avut un caracter științific. Cel din 1974 a fost primul care a avut caracter guvernamental. Locul ales: București. De ce? Este o poveste lungă. România avea încă faima de a duce o politică independentă față de U.R.S.S. În ciuda faptului că N. Ceaușescu aplica o politică natalistă brutală, mai cu seamă cu mijloace represive, România a fost totuși, aleasă ca gazdă a acestei importante manifestări demografice internaționale. La timpul său, s-a scris mult pe această temă. Eu însumi am publicat numeroase articole. Cred că a contribuit la aceasta și înființarea, în 1971, a Comisiei Naționale de Demografie - despre care vom mai vorbi - printre primele în lume.

Pentru România, Anul Internațional al Populației a avut o certă importanță. Au fost editate Anuarul Demografic și o monografie "Populația României", Seria C.I.C.R.E.D., în limbile română și franceză; s-au ținut șase simpozioane naționale pe teme de demografie, cu sute de comunicări. A fost tipărită versiunea românească a lucrării lui R. Pressat "Analiza demografică" (traducere V. Ghețău și V. Trebici) care a exercitat o certă influență asupra învățământului demografic din România.

Un rezultat important al Conferinței Mondiale asupra Populației a fost înființarea, în august 1974, a Centrului Demografic O.N.U. - România (C.E.D.O.R.), la cererea guvernului României. Centrul avea un caracter dublu de învățământ postuniversitar și de cercetare, sub sigla "Populație și Dezvoltare". Limba de predare era franceza; stagiarii erau recrutați din țările africane francofone. Dar majoritatea stagiarelor erau români: statisticieni, sociologi, economiști, geografi, medici, matematicieni, juriști. Câștigul pentru România a fost relativ important. Profesorii, cei mai mulți, erau străini; o parte erau români.

C.E.D.O.R. a funcționat zece ani. La sărbătorirea unui deceniu de activitate (iunie 1984), guvernul român a hotărât renunțarea la

¹⁵ Union Internationale pour l'étude scientifique de la population (U.I.E.S.), International Union for the scientific study of population (I.U.S.S.P.), înființată în 1928, este cea mai mare asociație profesională a demografilor din lume.

acord. Și acest fapt are explicația sa politică, pe care nu o mai evocăm aici.

S-au mai înființat și alte asociații internaționale ale demografilor: în 1977, Asociația Internațională a Demografilor de Limbă Franceză (A.I.D.E.L.F.), Asociația Europeană de Demografie (E.A.I.P.), în 1984, Asociația Europeană pentru Economia Populației (1988).

Istoricii români (acad. Ștefan Ștefănescu) au stabilit relații bune cu colegii lor specialiști în demografie istorică. În 1981 s-a înființat Laboratorul de demografie istorică al Facultății de Istorie a Universității din București. Colaborarea, în special cu colegii francezi (L. Henry, J. Dupâquier, J.-N. Biraben), a fost neîntreruptă.

Da, demografia românească a reintrat în Europa. Totuși, contactele până în 1989 au cunoscut multe dificultăți, ținând seama de caracterul tot mai opresiv al autorităților comuniste.

De la "statistica populației" la demografie

Să ne întoarcem la învățământul universitar și la locul demografiei.

Sub efectul conjugat al mai multor factori, "statistica populației" s-a transformat în "demografie". Cred că la această metamorfoză a contribuit și faptul că în U.R.S.S. a apărut "Kurs demografii" a lui A.I. Boiarski (1967). O discuție scolastică, cu multă confuzie, a luat sfârșit. Nu însă și în ceea ce privește conținutul acestei discipline, în ceea ce privește "fundamentarea ideologică". Lucrurile s-au petrecut prin 1970-1972, de vreme ce cursul meu, apărut cu sigla "de uz intern", purta încă vechea denumire¹⁶.

Odată cu înființarea facultății de calcul economic și cibernetică economică (1967), cursul de demografie s-a bifurcat: unul pentru studenții de la secția industrială (V. Sora), altul pentru cei de la secția agrară (V. Trebici), cu un număr restrâns de studenți.

Potrivit sistemului de învățământ,

absolvenții aveau posibilitatea să ia ca subiecte de licență teme de demografie. În această situație au fost câteva sute de absolvenți. Calificarea dobândită era însă de economist-statistician. Un simplu curs de demografie nu este suficient ca să-ți arogi calitatea de demograf.

Am avut mai mulți studenți care au avut la licență "statistica populației" și, mai târziu "demografia" și amintesc pe câțiva care, în activitatea lor practică, și-au legat numele de demografie: Mihai Țarcă, mai târziu, profesor de statistică la Universitatea "A.I. Cuza" din Iași, Valentina Mihăilă și Marin Balaci, astăzi doctori în economie. Am avut și alte teze de licență, absolut remarcabile, pe care le-am citat în cartea mea "Demografie" (1979); din păcate autorii lor nu au putut stărui în demografie. De altfel, puțini absolvenți în această specialitate au putut fi angajați la Direcția Centrală de Statistică, Institutul de Igienă și Sănătate Publică din București, Institutul Național de Geriatrie și Gerontologie, Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, toate trei aparținând Ministerului Sănătății.

Perioada pe care o cunosc, până în 1977, anul în care m-am pensionat, mai consemnează publicarea unor manuale, printre care cel semnat de V. Sora, I. Hristache și M. Despa; în 1979 apare și "Demografia" mea, la Editura Științifică și Enciclopedică. În 1975 s-a publicat "Mica enciclopedie de demografie", cu o cantitate mare de informații.

Mai trebuie amintit faptul că la A.S.E. s-au susținut câteva teze de doctorat pe teme de demografie. Cred că prima i-a aparținut lui M. Țarcă, pe tema prognozei demografice - publicată apoi la Editura "Junimea" din Iași. V. Sora și-a susținut teza de doctorat în 1970, cu un subiect referitor la analiza biometrică a mortalității infantile. Curioasă a fost teza de doctorat a lui I.V. Stoichiță, în care autorul se străduia să demonstreze că singura disciplină

¹⁶V. Trebici, *Curs de statistica populației*, Academia de Studii Economice, XEROX, 1970, 981 pag.

științifică era "statistica demografică".

Au urmat alte doctorate, consacrate aceluiași domeniu: "prognoza" sau "proiecțiile demografice" (I. Hristache, V. Ghețău).

Pe de altă parte, au fost teze de doctorat susținute de economiști, aceștia preferând subiectul "Populație și Economie" (C. Grigorescu, C.V. Băloiu) sau ceva asemănător (E. Mesaroș).

Nu este lipsit de interes ca să amintesc că îndrumătorii de doctorat, aleși cu mare grijă pe criterii politice, erau Mircea Biji, Manea Mănescu, Roman Moldovan, Constantin Ionescu, Mircea Bulgaru. Restricțiile ideologice erau omniprezente.

Cunoaștere și acțiune socială

Orice știință socială are ambiția ca rezultatele sale să fie utile acțiunii sociale. Exemplul cel mai elocvent a fost sistemul sociologic al profesorului D. Gusti. "Sociologia militans", "sociologia națiunii" sunt grăitoare în acest sens. Publicația inițială a Institutului Social Român avea titlul semnificativ "Arhiva pentru Știință și Reformă Socială".

Să vedem care a fost raportul dintre "demografie" și "politica demografică" în perioada până în 1989. Orice stat elaborează și aplică o politică demografică, implicită sau explicită. Instrumentul principal este legislația. Măsurile în dreptul civil sunt cele mai caracteristice, putând afecta fenomenele demografice. Amintim legislația privind succesiunea, căsătoria, divorțul, familia: deosebit de importante sunt actele legislative privind contracepția și avortul. În același sens, o importanță majoră o au legislația sanitară și cea a muncii. Desigur, rolul societății civile, în forma modernă a organizațiilor neguvernamentale, are o însemnătate deosebită. De altfel, Conferința Mondială asupra Populației (1974), adoptând Planul Mondial de Acțiune în domeniul populației, a statuat principiile politicii demografice, sub formă de recomandări către statele membre ale O.N.U. Printre acestea, figurează recomandarea ca

fiecare stat să-și elaboreze și să transforme în viață propria politică demografică, ca atribut al suveranității naționale, dar ținând seama și de recomandările internaționale.

În perioada postbelică, legislația României era adaptată legislației din U.R.S.S. Până în 1957, existau unele reglementări restrictive față de avort. La sfârșitul acestui an, legislația din U.R.S.S. liberalizează legislația față de avort.

Accesul la întreruperea cursului sarcinii devine absolut liber, la cererea femeii. În aceste condiții, natalitatea populației, înscrisă, mai de multă vreme, în tendința seculară de scădere - în cadrul tranziției demografice - a cunoscut un ritm alert în perioada 1958-1966. Numărul avorturilor ajunsese să fie de 3-4 ori mai mare ca numărul născuților vii. Tendința a fost percepută de către partid și stat ca fiind gravă. În același sens evolua și divorțialitatea populației.

Măsurile legislative adoptate au fost decretul nr.770/1966 cu privire la avorturi și nr.779/1966 cu privire la divorțuri. Caracterul draconic al acestor măsuri, remarcat și de analiștii străini, a avut consecințe dramatice, resimțite de numeroase generații până astăzi.

Treptat, politica demografică devine natalistă. Și alte state au promovat și promovează politici nataliste, exemplul clasic oferindu-l Franța. Or, din cele două categorii de mijloace - stimulative și coercitive - partidul a preferat pe cele din urmă, în forma cea mai brutală, cu încălcarea drepturilor fundamentale ale persoanei și ale cuplului.

Măsurile nu au fost precedate de studii, pe care să le fi elaborat demografia - firavă la acea dată - și alte științe privind populația. "Sic voleo, sic jubeo" a fost atunci și în continuare, până în 1989, principiul dictatorului.

Totuși, în aceste condiții, a fost hotărâtă înființarea Comisiei Naționale de Demografie (1971). Nașterea ei, evoluția acestui "organ de partid și de stat", oferă aspecte instructive.

Înainte de a fi înființată Comisia au fost consultate câteva persoane în legătură cu

rostul și atribuțiile viitorului organ. Am fost întrebat și eu. Părerea mea a fost că un asemenea organ este necesar, că acesta ar trebui să aibă un caracter științific. S-a propus ca el să funcționeze pe lângă Direcția Centrală de Statistică - experiența altor țări socialiste - sau pe lângă Centrul de Cercetări Sociologice.

Partidul gândea altfel și a hotărât în consecință: a fost înființată Comisia, ca organ prin excelență politic. Printre cei 100 de membri - miniștri, șefi de departamente, reprezentanți ai sindicatelor și ai altor organizații obștești, au fost incluși și câțiva specialiști în demografie. Comisia, care a funcționat până în decembrie 1989, s-a dovedit absolut ineficientă. A existat și un mic secretariat cu experți-demografi, cei mai mulți fiind simpli funcționari de partid, impostori.

Comisia l-a avut ca președinte pe profesorul Roman Moldovan. Ședințele pe care le ținea erau prilej de discuții relativ libere. Vicepreședintele Consiliului de Stat, Emil Bondăraș, îi invita pe membrii Comisiei să-și spună părerea cu toată sinceritatea. Rezultatul: Roman Moldovan a fost demis, ședințele au devenit tot mai rare. După moartea lui E. Bondăraș (1976) Comisia a devenit o simplă formă, folosită uneori cu prilejul unor evenimente. La un moment dat, Comisia nu avea decât un singur funcționar. Existau și comisii județene de demografie.

La conducerea Comisiei s-au perindat: Prof. Th. Burhele, apoi Dr. Olimpia Solomonescu. Din partea Consiliului de Stat, coordonatori au fost Ștefan Voitec, apoi Gheorghe Rădulescu. Desigur, rolul Comisiei sau al oricărui organ de partid sau de stat era să promoveze politica partidului.

La Congresul al XI-lea al Partidului (1974) a fost adoptat programul partidului. Un capitol era consacrat politicii demografice. În afară de justificarea politicii nataliste, mai figurau și unele obiective cifrice: în 1990, numărul populației trebuia să fie "de cel puțin 20 de milioane", iar în anul 2000, "circa 30 de milioane". Cifrele erau considerate literă de Evanghelie. Că ele nu aveau nici un funda-

ment real se știe încă de atunci. Pe măsură ce situația generală se deteriora, propaganda devenea tot mai nerușinată. Cel mai zelos era Manea Mănescu, care l-a convins pe N.Ceaușescu, să declare solemn la Conferința Națională a PCR, din 14-16 decembrie 1989: "suntem un popor de 23 de milioane de oameni!". Nici măcar la Recensământul din 1992 nu am atins această cifră.

De ce insistăm asupra problemei politicii demografice în acest context? În primul rând, politica natalistă ceaușistă era prezentă nu numai în discursul politic, în propagandă etc. Ea a pătruns în învățământul demografic universitar, unde un capitol îi era consacrat. În al doilea rând, la nivelul științei demografice - atât cât exista aceasta - tezele ei erau susținute, uneori chiar cu sinceritate. Sloganuri ca "viitorul de aur", "tineretul - generație de aur", "datoria patriotică de a aduce pe lume un număr mare de copii", "familia - nucleul de bază al societății", "virtuțile familiei tradiționale românești" erau însușite chiar și de oamenii de știință. De aceea, se făceau estimări în legătură cu populația optimă, cu rata optimă de creștere a populației, se încercau proiectări demografice normative. Fiindcă alocațiile de stat pentru copii, ajutoarele pentru familie, concediile de maternitate și alte mijloace stimulative, au început să capete o pondere crescândă, s-au înmulțit articolele care propuneau diverse variante pentru împărțirea acestor cheltuieli bugetare, garantând eficacitatea lor în domeniul redresării natalității populației. Familia de 3-4 copii era nu numai proslăvită; se făceau demonstrații că ea ar fi și posibilă. O rată de natalitate de 19-21 născuți vii la 1000 locuitori era considerată ca posibilă, urmând ca ea să se stabilizeze la acest nivel.

Situația demografică se înrăutățea an de an, datele statistice - atâtea câte se publicau, arătau acest lucru. Măsurile deveneau tot mai severe. Cele adoptate de Plenara C.P. Executiv din 7 martie 1984 (am participat și eu) sunt un exemplu de brutalitate și încălcare a drepturilor femeii. Ca o ironie, ele au fost

publicate în ziua de 8 martie, "Ziua internațională a femeii".

Societatea civilă era inexistentă. Consiliul Național al femeilor sprijinea cu entuziasm și recunoștință măsurile partidului și statului.

Demografia și alte științe despre populație

De când a apărut demografia în perioada postbelică? Care a fost drumul ei până în 1989? Nu avem decât o singură posibilitate, aceea de a urmări materialele publicate. Din 1952, ființează "Revista de Statistică", organ al Direcției Generale de Statistică (din 1990, "Revista Română de Statistică"). În această revistă s-au publicat majoritatea articolelor de statistică a populației și apoi, de demografie. În 1972 a luat ființă "Viitorul Social", revistă cu caracter predominant sociologic. Dacă în "Revista de Statistică" articolele erau mai curând de statistică demografică, în "Viitorul Social", materialele abordau o tematică mult mai largă. "Viitorul Social" a făcut loc, din 1990, revistei "Sociologie Românească", încercându-se reînnoirea tradiției.

În trei materiale de sinteză, referitoare la istoria demografiei românești, am folosit statistica din aceste publicații. Acum, în manieră impresionistă, mă voi referi la câteva aspecte mai semnificative.

Recensământul populației din 1956 a prilejuit câteva articole ocazionale, publicate în Revista de Statistică. Și-au găsit locul în revistă și 1-2 articole scrise de doctor Paul Pruteanu (Iași) cu tabele de mortalitate pentru un număr de 10 orașe mari. Autorul, medic de profesie, colaborase cândva cu profesorul Gh. Mihoc, pe linia asigurărilor sociale și deci îi erau cunoscute noțiunile de matematici actuariale.

Momentul cel mai important și care marchează demografia ca știință în perioada post-Manuila și post-Golopenția, este apariția studiului lui G. Retegan¹⁷. Este desigur o

coincidență că în 1962 se împlineau 300 de ani de la apariția cărții lui J. Graunt, care a pus bazele demografiei ca știință.

Autorul avea deja o activitate științifică în sociologie. Licențiat în sociologie și cu doctoratul în aceeași materie (1947 sau 1948), G. Retegan participase la ancheta "60 de sate românești" (1938) condusă de A. Golopenția și de Dr. D.C. Georgescu. De altfel, satul său de origine, Căianul-Mic (jud. Someș) a fost inclus în cercetare. A. Golopenția vizitase satul și de atunci datează colaborarea lui G. Retegan cu Anton Golopenția. Acesta îl va îndruma și îl va ajuta în cadrul Institutului Central de Statistică (1940-1948), îl va folosi în diverse anchete sociologice. Formația universitară a lui G. Retegan era cea de sociolog. Și-a adăugat cunoștințe temeinice de statistică. Se pasionează de istorie. Ca cercetător de arhive a descoperit, împreună cu istoricul Ion Donat, materialele referitoare la catagrafia din 1838 pentru Țara Românească, publicând mai multe studii în legătură cu această descoperire. De atunci, aceasta figurează în cronologia recensămintelor din România, ca primul recensământ modern, teză care, până la sfârșit, a fost acceptată de istorici, statisticieni și demografi.

Studiul lui G. Retegan este de analiză demografică, dar și de demografie istorică, domeniu în care avea să mai publice câteva materiale. A fost reconstituită pentru prima dată seria statistică privind fertilitatea și nupțialitatea pe o perioadă de 60 de ani¹⁸. Ar fi fost normal ca în urma acestui studiu, să apară și altele cu semnătura mai tinerilor "demografi", aceștia nu existau însă!

Din perioada 1962-1966 să mai reținem o altă manifestare. Era perioada în care se dădeau ultimele "bătălii" între partizanii "statisticii demografice" și "ai demografiei", în U.R.S.S. și, bineînțeles, în România. S-a pronunțat în această problemă și

¹⁷ G.R. Serbu, *Evoluția fertilității populației feminine din RPR, în perioada 1900-1960*. în: "Revista de Statistică", nr.4, 1962

¹⁸ Centrul de Cercetări Demografice are intenția să republice acest material, ca și unele studii ale Dr. Sabin Manuila și Anton Golopenția, în colecția "Restituiri".

G. Retegan; mi-am exprimat și eu părerea¹⁹.

Pentru Retegan demografia era o disciplină socială, independentă; domeniul ei nu se limita la studiul numărului și structurii populației ca și al fenomenelor demografice. Concepția sa, vădit influențată de americani, includea și studiul factorilor care influențează fenomenele demografice, extinzând demografia la analiza cauzală. Acest punct de vedere este asemănător cu cel american, formulat în expresia "study of population". De altfel, expresia "demografiei" a fost târziu acceptată în spațiul anglo-saxon, și mult mai târziu în cel germanic. Expresia, lansată în circulație în Franța, prin cartea lui Achille Guillard (1855), era considerată echivalentă cu cea de "statistică umană comparată". Germania, care avea o cu totul altă tradiție în statistică și în demografie - ca și în sociologie, de altfel - nu a acceptat expresia decât după cel de-al doilea Război Mondial. Mai mult, a existat o propunere - poate a lui G. von Mayr - de a folosi termenul de "demologie" care să sugereze că demografia nu este numai "descriere", cum sugerează cuvântul "demografie".

S-au creat astfel două definiții ale demografiei: demografia, în sens larg ("study of population"), incluzând și studiul factorilor; demografia, în sens restrâns, sub denumirea de "analyse démographique", specifică demografiei franceze. Prima este apropiată de sociologie; a doua este legată de statistică, punând accentul pe metode cantitative și pe modele. Această orientare a fost ilustrată de J. Bourgeois-Pichat, L. Henry, R. Pressat, D. Courgeau, H. Leridon (Franța); de Ansley J. Coale, Nathan Keyfitz (în S.U.A. și Canada).

Punctul meu de vedere, mai "împăciunitor", admitea o demografie independentă, dar având în "amonte" o statistică demografică, ceea ce de fapt corespunde demersului metodologic și epistemologic al demografiei.

"Bătălia" a luat sfârșit. Curând termenul de "demografie" a pătruns în

învățămant, în cercetare, în discursul public. Nu aveam, din 1971, o comisie națională de demografie? Și apoi "demografia" are o sonoritate aparte, savantă, care exercită o adevărată fascinație. Cine ar îndrăzni astăzi să-i spună unui stomatolog "dentist" sau unui oftalmolog "oculist", cum se spunea pe vremea când eram student?

Și pe când Corregio (1494-1534) a exclamat "Anch'io sono pittore", după ce a văzut un tablou de Rafael, și la noi s-a încetățenit obiceiul ca fiecare autor al unui material de statistică a populației să declare "și eu sunt demograf"!

Din perioada amintită ar fi de semnalat articolul lui Ion Mada și Gheorghe Lungu, ambii cu studii în U.R.S.S., care ne-au dat prima tabelă de mortalitate pe sexe, pe baza recensământului populației din 1956; tabela de mortalitate a profesorului Gheorghe Mihoc era pentru întreaga populație. Ion Mada a trecut curând în diplomatie; Ghe. Lungu a rămas la Direcția Centrală de Statistică până la pensionare. Un meseriaș priceput, serios, care mie îmi aduce aminte de ing. Adrian Nichita. Printre altele, ne-a dat și o serie demografică pentru România, pe o perioadă de o sută de ani (1888-1986), mi se pare.

Revista de Statistică deschisese o rubrică de demografie. Recensământul populației din 1966 - ca orice recensământ - a stimulat demografia și statistica demografică dar și alte discipline având ca obiect populația.

Dar evenimentul care a marcat o puternică dezvoltare a demografiei a fost - am mai spus - Conferința Mondială asupra Populației (1974). Se afirmă noi tineri: V. Ghețau și I. Hristache. Din cei vechi semnalăm, cu studii temeinice, pe ing. Ion Measnicov (1903-1984), atât de apreciat de către Dr. Sabin Manuilă, A. Golopenția, N. Georgescu-Roegen. Printre altele, ne-a dat primul model matematic al migrației în România (1977). Tematica se diversifică; noi zone sunt cercetate, cum sunt demografia urbană, tranziția demografică.

¹⁹ V. Trebici, *Demografie și statistică demografică*, în Revista de Statistică, Nr. 6, 1966.

La consfăturile științifice organizate de către Direcția Centrală de Statistică, începând cu anul 1961, au fost prezentate numeroase comunicări pe teme de certă valoare. G. Retegan ne-a dat studii privind istoria demografiei și istoria statisticii din România, din păcate oprindu-se la cel de-al doilea Război Mondial.

Din 1972 apare "Viitorul Social" cu o rubrică permanentă consacrată demografiei. Între anii 1974 și 1984 a funcționat Centrul Demografic O.N.U. România, cu o certă contribuție la progresul demografiei românești.

Un eveniment important este participarea tot mai activă a sociologilor în câmpul demografiei. Vom menționa pe Dumitru Sandu, de câțiva ani profesor la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității București, prezență permanentă în demografie, din 1979, fără ca să-și fi abandonat preocupările de sociologie, pe Dr. Dorel Abraham, directorul prestigiosului Centru de Sociologie Urbană și Regională. Alte speranțe nu s-au mai împlinit: unii sociologi, cu preocupări cândva pentru demografie, s-au orientat spre alte domenii.

Ar mai trebui amintite nume din geografia populației, din demografia istorică, din economie și chiar din medicină. Fiind vorba de o "istorie impresionistă" nu voi stărui asupra acestor aspecte. Reamintesc că pentru "istoria obiectivă", cuprinzând perioada până în 1989, pot fi consultate studii anterioare²⁰.

În orice caz, după vârful din 1974-1978, demografia românească s-a înscris într-un declin absolut. Procesul trebuie legat de involuția generală a României, sub raport politic, economic și social-cultural, din această perioadă finală a totalitarismului comunist.

Care este impresia pe care ne-o lasă reiterarea demografiei românești până în 1989? Au fost urcușuri și coborâșuri, trendul, modest de altfel, a fost pozitiv.

Să semnalăm apariția câtorva cărți. Monografia "Populația României" (1974), avându-i ca redactori pe G. Retegan și I. Păcuraru - acesta ca "garant" politic - este modestă. În 1975 a apărut "Mica enciclopedie de demografie" (V.Trebici), în 1976 o monografie a aceluiași autor "Populația României și tendințele demografice" în limbile engleză, franceză și spaniolă. În 1971 "Populația României și creșterea economică" (V.Trebici), deși de pe pozițiile ideologiei oficiale, aduce o importantă cantitate de date statistice și informații bibliografice. În 1979 "Demografia" mea, dar și lucrarea lui V. Ghețău, "Perspective demografice", o dezvoltare a tezei sale de doctorat.

Deși relațiile între demografiile români și cei străini s-au menținut și chiar s-au dezvoltat, nu s-au publicat în România studii în limbi străine. De altfel, și prezența unor colaboratori la publicații străine din partea românilor, prea puține (V. Trebici și V. Ghețău).

O revistă de demografie nu a putut fi realizată: lipseau nu atât forțele cât un cadru organizatoric - un centru sau institut - dar și interesul.

Comparația cu demografiile țărilor din Europa Central-Est Europeană este în defavoarea demografiei românești.

În cea mai mare parte, cei care și-au legat numele de demografie proveneau din rândurile statisticienilor, cu pregătire la A.S.E. sau în U.R.S.S..

Nivelul modest al materialelor publicate se datorează - sunt absolut convins - calității nesatisfăcătoare a învățământului statistic și a predării demografiei. Nu cunosc cazuri din numeroasele promoții de la ASE, școliți de V. Sora și I. Hristache, care să-și fi manifestat interesul pentru statistica demografică și demografie. Profesorii care au predat "statistica teoretică" la A.S.E. erau improvizați, fără o pregătire adecvată. Cadrele didactice mai recente fuseseră pregătite la

²⁰ V.Trebici, *Dezvoltarea demografiei ca știință în România*, în *Viitorul Social*, anul X, nr.4/1981; V. Trebici, *Demografia românească 1975-1989*, în *Sociologie Românească*, Serie Nouă, nr.1-2/1990

A.S.E., în care predominau criteriile politice. Au existat desigur și excepții.

Demografia în perioada de tranziție

Evenimentele din Decembrie 1989 au generat mari speranțe, pe toate planurile. Entuziasmul a contaminat și pe demografi. Comisia Națională de Demografie (1971-1989) a fost desființată și, odată cu ea, conducerea supercentralizată a cercetării în domeniul populației. Au fost abrogate și decretele "scelerate" privind avortul (H.C.M. 770/1966) și cel referitor la divorțuri (H.C.M. 779/1996). Se părea că, în sfârșit, vor fi repuse în drepturi principiile referitoare la libertatea cuplului de a hotărî pe proprie răspundere numărul copiilor și eşalonarea nașterii lor, adică libertatea pentru o planificare responsabilă și rațională a familiei.

Cum printre măsurile restrictive ale regimului ceaușist figura și interdicția persoanelor de a se stabili în marile orașe, o altă măsură a fost aceea de abrogare a acestor restricții, restabilindu-se dreptul fundamental al persoanei la libera circulație și alegere a domiciliului. Măsura se referea și la migrația internațională.

Legislația demografică, cu caracter stimulat, a fost menținută. Treptat ea a fost îmbunătățită; ne referim la alocațiile de stat pentru copii, concediile pre- și postnatale, la ajutoarele familiilor cu mulți copii. Orice conotație de politică demografică a fost eliminată din legislație; s-a văzut că ele se integrează în noțiunea mai largă a politicilor sociale.

Autoritatea publică nu a făcut, în întreaga perioadă 1990-1998, o declarație, privitoare la principiile unei politici demografice. Motivul principal: respectarea drepturilor fundamentale ale persoanei și cuplului, dar mai ales restricțiile financiare.

Printre efectele imediate: creșterea

explozivă a avorturilor, imigrarea masivă a persoanelor în marile orașe, emigrația fără precedent, în anii 1990 și 1991. Pe plan social-economic, remarcăm creșterea considerabilă a numărului pensionarilor de asigurări sociale.

Unele tendințe demografice erau percepute ca simptome ale conjuncturii. Anii următori au arătat că este vorba de "cronicizarea" lor. Dintre acestea, cele mai vizibile erau scăderea numărului absolut al populației, reducerea sistematică a fertilității, menținerea mortalității generale și a celei infantile la un nivel înalt. Speranța de viață la naștere nu a mai crescut, s-a înregistrat o scădere a nivelului ei la bărbați, iar în ultimii ani și la femei. Îmbătrânirea demografică, ca proces secular, a continuat în ritm rapid.

Care au fost percepția și reacția demografiei și ale celorlalte discipline ce se ocupă de populație?

Voi evoca un episod al cărui tâlc va fi reținut nu numai de demografi. El ilustrează și o anumită mentalitate, comună și altor categorii de cercetători științifici.

În anul 1990, după consultări preliminare cu diverși specialiști, în cadrul unei ședințe, în care nota dominantă erau entuziasmul, dar și speranța, în Aula Academiei Române, a fost hotărâtă înființarea Comisiei de Demografie. Prezidiul Academiei Române a aprobat includerea acestei comisii în marea familie a organismelor similare ale Academiei Române²¹. La ședința de constituire au participat circa 100 de specialiști din domeniul științelor având ca obiect populația: statisticieni, economiști, sociologi, istorici, geografi, urbaniști, medici, juriști, antropologi, etnologi, matematicieni. S-au organizat câteva "sub-comisii" - se putea oare altfel? - s-a ales un comitet de conducere (președinte: V. Trebici), s-a hotărât organizarea de sesiuni științifice, înființarea unui institut de demografie, a "Revistei Române de Demografie". Au mai

²¹ La sfârșitul anului 1997 existau la Academia Română 12 "comitete naționale" și 58 "comisii". Din cele mai apropiate demografiei amintim: Comisia de antropologie, Comisia de biometrie, Comisia de istorie economică și istoria gândirii economice, Comisia de cibernetică economică, Comisia de etnologie și folclor.

existat și propuneri pentru îmbunătățirea învățământului demografic universitar. Ideea înființării unei societăți profesionale a demografilor nu s-a bucurat de sprijin²². Comisia de Demografie a organizat episodic câteva sesiuni, unele chiar cu invitați străini (G.Calot, D.Coleman, grupa de experți de la U.N.F.P.A. - O.N.U.). Apoi, activitatea ei a încetat.

Devansând povestea noastră, vom spune că din recomandările adoptate în ședința "istorică" din 1990, s-au realizat: înființarea Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române (mai 1995) și a publicației "Populație și societate" (1997), ambele ca tranziție spre un Institut de Demografie și spre "Revista Română de Demografie".

Analiza acestei situații, a cauzelor, factorilor care au generat-o, o vom încerca în cele ce urmează. Ea va pune pe tapet statutul demografului, dar și statutul epistemologic și metodologic al demografiei.

Dacă judecăm după publicații, constatăm că în primii 2-3 ani după 1989 tema predilectă a fost "demascarea" politicii nataliste ceaușiste și inventarierea consecințelor demografice, mai ales în planul mortalității generale și infantile. Au fost puse în circulație expresii ca "genocid" (demografic), "gerocid" (sau gerontocid), lansată de dr. C.Bogdan, a fost preluat termenul de "genogenism" a demografului francez M.L.Lévy. După acest puseu, lucrurile au reintrat în normal. Cărți s-au tipărit puține: același prolific V.Trebici, dar și două manuale de demografie, teza de doctorat a lui Marin Balaci ("*Demografia vârstei a treia*").

Așa cum consemnam în altă parte, sociologii au fost foarte activi. Câteva stagii în Franța la I.N.E.D. (Mircea Kivu, Ana Rodica Brezeanu-Stăiculescu, Smaranda Mezei) au rămas fără continuitate în spațiul românesc. Colocviul de la Sinaia (septembrie 1996), organizat de Asociația Internațională a

Demografilor de limbă franceză (A.I.D.E.L.F.) a mai colorat peisajul demografic autohton. Unele acțiuni personale - al căror efect pe plan național este greu de evaluat - au avut loc în ultimii ani.

Conferința Internațională asupra Populației (Cairo, 1994) a avut un ecou slab în România. Delegația, din care a făcut parte și semnatarul acestor rânduri, a fost condusă de către președintele de atunci al Comisiei Naționale pentru Statistică, a prezentat un raport național, cuminte, fără apologie, cu un cert caracter autocritic. Cum s-au schimbat timpurile! Printre consecințele pozitive se înscrie înființarea Oficiului de Studii și Proiectări Demografice al Comisiei Naționale pentru Statistică. Marile speranțe investite în această instituție încep să fie îndreptățite.

În altă parte, am subliniat importanța recensământului populației și al locuințelor din 1992. Volumele publicate se constituie într-o premisă favorabilă a cercetării științifice.

Ar fi trebuit să amintesc pentru perioada până în 1989 activitatea Ministerului Sănătății, prin Centrul de Calcul, Statistică Sanitară și Documentare Medicală, care are, de altfel, și o secție de demografie. Centrul, bine dotat tehnic și având un personal calificat, a efectuat anchete și studii, de cea mai mare importanță, având ca obiect sănătatea populației, fertilitatea populației feminine, mortalitatea și morbiditatea, mortalitatea maternă și altele. Păcat că numeroasele și valoroasele publicații au doar o circulație limitată.

Pentru perioada 1990-1998 este de consemnat - cu satisfacție! - dispariția micilor impostori, a căror specialitate este "politica demografică". În schimb, constatăm - cu regret! - absența în publicații a numelui prof. dr. George Retegan (1916-1998). Există speranțe ca arhiva eminentului demograf și sociolog să fie valorificată.

²² Amintim că în 1990 a fost înființată Asociația Sociologilor din România și Asociația Generală a Economistilor din România (A.G.E.R.). Ca un fapt curios semnalăm înființarea, în 1998, a Societății Române de Statistică, despre a cărei activitate nu am informații.

Cum stăm cu demografia în învățământul universitar? Situația de la A.S.E. îmi este cunoscută. În schimb, un fapt pozitiv este continuarea, la un nivel mai înalt, a predării demografiei la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității București, dar mai ales a statisticii, asociată cu informatica. Efectuarea de anchete prin sondaj, sub conducerea Catedrei de Sociologie, trebuie salutăată cu entuziasm. În aceeași ordine, trebuie apreciată întreaga activitate a Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române.

Cât despre provincie, informațiile noastre fragmentare au reținut pe universitarii de la Cluj-Napoca, prof.Traian Rotariu și Cornelia Mureșan, pe prof.Mihai Țarcă de la Iași.

O investigație mai sistematică ar trebui să includă geografia populației și a localităților (prof.Ioan Ianoși), unde demografia are o tradiție, precum și demografia istorică (prof.Ștefan Ștefănescu).

Nu mai încercăm o comparație între demografia românească și cea a altor țări.

Și totuși, impresia generală cu privire la demografia românească este mai curând tristă.

La doctoratul în "demo-economie" (expresie nefericită!) de la Institutul Național de Cercetări Economice al Academiei Române se prezintă puțini candidați. Mai mari speranțe sunt pentru doctoranzii în sociologie. La Facultatea de Istorie a Universității din București au fost câteva teze de doctorat în istorie, cu specialitatea "demografia istorică".

Să încercăm, tot în mod impresionist, analiza cauzelor care ar putea explica situația demografiei românești.

Populația - această necunoscută

Titlul îmi este sugerat de celebra carte a lui Alexis Carrel (1873-1944), "*L'Homme, cet inconnu*", în versiune românească "Omul, ființă necunoscută". S-a spus cândva, inspirat, că "populația este omul la plural". Prin urmare, populația este o mulțime de ființe, dar

necunoscute. Este o abstractizare, fiindcă populația umană este definită, în orice manual sau enciclopedie, drept "ansamblul locuitorilor de pe un anumit teritoriu".

Dacă sub raport ontologic avem de-a face cu o mulțime de oameni reali, diferiți între ei prin anumite caracteristici, delimitați la un teritoriu, în schimb, din punct de vedere epistemologic, este nevoie ca această realitate să fie ridicată la un anumit nivel de abstractizare. Este singura modalitate pentru ca ea să devină obiectul unei abordări științifice. Este deci întru totul justificat faptul că prima abordare este statistică. Așa se și explică faptul că până astăzi conceptul cel mai general în teoria probabilităților și statistica matematică este cel de populație (statistică), univers (statistic), ansamblu sau colectiv (statistic).

Imediat ce trecem de la reprezentarea statistică la cea dinamică, vom remarca că acest concept - populația - se modifică neîncetat sub influența fluxurilor de intrare - nașteri - și a fluxurilor de ieșire - decese. Dacă mai avem în vedere că populația la fiecare moment se caracterizează printr-un număr și structură, ajungem să stabilim legătura dintre stocuri și fluxuri. Fiind vorba de nașteri și decese - evenimente biologice - va trebui să admitem rolul biologiei în interpretarea populației. Cum până aici aceste noțiuni se aplică oricărei populații de ființe, vom înțelege de ce, și demografic, interpretarea precumpănitoare a fost cea biologică. Ne referim la populația de tip închis. Nu cred că greșim afirmând că noțiunea de sistem, în speță, de sistem cibernetic este veche în demografie, cu mult înainte de a se constitui teoria sistemelor, una din marile achiziții ale științei contemporane. Deci, populația este un sistem, un ansamblu cu procese de înnoire determinate de nașteri și decese. Adăugând migrația - imigrări și emigrări - , fenomen prin excelență social-economic, nu modificăm caracteristicile de sistem. În acest caz, vom folosi noțiunea de sistem deschis.

Populația, în această reprezentare

reducționistă, este un sistem primordial și fundamental, cu precizarea că este vorba de concepte, de abstractizări. Ea este deci alfa și omega!

Orice altă reprezentare a populației este subsecventă primei. Mulțimea de caracteristici ale ființelor umane și variabilitatea lor de la o ființă la alta, fac posibilă și necesară constituirea de noi sisteme, abstractizări și ele. Considerarea omului ca *zoon politikon* duce la definirea sistemului social; aceea a lui *homo oeconomicus*, la definirea sistemului economic. Vom ajunge deci la numeroase sisteme existente în societate. Ar fi vorba mai curând de subsisteme în cadrul celui mai larg sistem care este societatea. Ceea ce însă trebuie reținut este faptul că fiecare subsistem subsecvent este predeterminat de subsistemul "populației", așa cum a fost el schițat anterior. Subsistemul economic, de pildă, este determinat de numărul și structura populației totale care sunt și ele determinate de fluxuri. Se va remarca complexitatea relațiilor ce se formează între diferite subsisteme, de unde nevoia de a organiza sisteme de variabile și de a le ordona, ajungând, deci, la modele.

Demographia - non semper certa

Reprezentările de mai sus, oricât de schematice ar fi ele, ne ajută să definim și să descriem procesul de cunoaștere în legătură cu obiectul nostru, populația. Operația este cu atât mai necesară cu cât populația este obiect de studiu multidisciplinar, dar și interdisciplinar.

Numeroasele definiții date demografiei se explică, în mare parte, prin aceea că limitele dintre diferitele discipline nu sunt clar definite, iar pe de altă parte, nu este riguros stabilită specificitatea fiecărei discipline, adică specificitatea obiectului și metodelor sale.

Pornind de la populația ca sistem relativ autonom, vom defini următoarele faze ale procesului de cunoaștere:

1. Obținerea informațiilor cu privire la populație, la numărul persoanelor care o com-

pun și la caracteristicile pe care le poartă. Prin definiție și prin tradiție acesta este atributul statisticii. Tot aici intră și clasificarea sumară, cu ajutorul statistii descriptive (în sensul francez al termenului).

2. Analiza rezultatelor acestei sistematizări, adică a relațiilor dintre variabilele demografice - număr, structură, nașteri, decese - care este domeniul specific al demografiei "stricto sensu", adică al analizei demografice. Termenul de "demografie", adică de descriere este aici pe deplin justificat.

3. Analiza interrelațiilor și efectelor social-economice, culturale, psihologice, adică a relațiilor care rezultă din intersectarea sistemului "populație" cu alte sisteme. Aici intervin științe precum antropologia, sociologia, economia politică. Obiectivul este analiza cauzală.

Procesul de cunoaștere poate fi considerat încheiat. Ceea ce se întâmplă în fazele unu și doi este de asemenea cunoaștere, dar pe treptele inferioare ale procesului. Produsul principal al fazei a treia sunt doctrinele sau teoriile despre populație a fenomenelor demografice. Istoria teoriilor consemnează teorii biologice și antropologice, teorii sociologice, economice, geografice, ecologice etc. Ele nu se referă numai la populație, la dinamica ei, ci la fertilitate, mortalitate, migrație. Capitolul final al sintagmei "cunoaștere - acțiune" îl constituie politicile privind populația, sau, simplificat, politicile demografice.

Unele discipline sunt în amonte, altele sunt în aval de sistemul "populație". De aici o concluzie foarte importantă: disciplinele în aval - sociologia, economia etc. - trebuie să aibă în vedere populația ca sistem relativ autonom și să folosească descrierea demografică. Statistica și demografia sunt obligate, la rândul lor, să cunoască fundamentele acestor discipline, pentru a-și putea organiza propria fază de cunoaștere. De altfel, circulația în acest "tunel" al cunoașterii nu este în sens unic. Statisticianul și demograful, dispunând de cunoștințe sociologice și economice, sunt avantajați. Mai trebuie spus cât

de avantajat este sociologul care stăpânește fundamentele demografiei?

Ce este și cine este demograf?

Data fiind raritatea demografului „pur”, poate mai justificată ar fi întrebarea sugerată de „Scrisorile persane” ale lui Montesquieu, când o persoană din salonul în care este prezentat eroul nostru exclamă cu naivitate (e vorba de o cucoană): „Cum poate fi cineva persan?!”

Într-adevăr, cum poate fi cineva demograf? Mai corect, cine poate fi demograf, care este pregătirea lui universitară, cum se definește ocupația de demograf. Or, trebuie să recurgem și la tehnicile imagologiei: cum este perceput demograful român de către confrății lui din științele sociale.

Plecăm de la constatarea că în România nu există un învățământ care să pregătească *expresis verbis* demografi, că în nomenclatorul profesiilor și ocupațiilor nu se întâlnește profesia de demograf, că în unele instituții de stat există secții de demografie, și cu toate acestea, nu există demografi!

Dar această calitate și-o conferă ei înșiși, condiția minimă fiind aceea de a fi publicat măcar un singur material care, în titlu, să aibă adjectivul „demografic” sau „demografie”. Este deci o recunoaștere reciprocă „inter partes” fără însă „erga omnes”. Cei din afara demografiei îi consideră ca demografi pe cei ce scriu obișnuit materiale de statistică demografică, cu condiția ca în acestea să figureze nisaiva formule matematice. Nu se afirmă cu fiecare prilej că demografia este știința socială cea mai cantitativă, de aici prestigiul ei, ca și pretenția de obiectivitate? În condițiile specifice din România demografii ar proveni din rândul statisticienilor pregătiți la Academia de Studii Economice. Este clar că nu poți fi demograf fără o temeinică pregătire statistică.

Dacă am folosi câteva exemple ilustre din demografia internațională am ajunge la o idee mai clară. Marii demografi francezi, Alfred Sauvy, Louis Henry, Jean Bourgeois-

Pichat sunt absolvenți ai celebrei „Ecole Polytechnique”, unde matematica și statistica sunt discipline de bază, precum latina în seminariile catolice. În biografia lor constatăm frecventarea unor alte institute de învățământ superior. Roland Pressat, Gérard Calot, Daniel Courgeau - generații diferite - sunt matematicieni-statisticieni. Un Ansley J. Coale sau Nathan Keyfitz sunt la bază economiști. Și totuși, cât le datorează demografia, inclusiv cea matematică. Marele Alfred J. Lotka, unul din creatorii demografiei matematice a fost chimist, fizician, biolog, iar ca ocupație a fost... actuar la Metropolitan Life Insurance din New York. Ar avea cineva îndrăzneala să-i numească pe cei sus-amintiți drept „demografi”? Ar fi, oricum, prea puțin. Vom spune despre A. Sauvy că este economist și statistician demograf, despre Roland Pressat că este matematician-statistician și demograf. Despre un altul, că este biolog-demograf. Adică, în toate cazurile va trebui specificată o specialitate reprezentând un domeniu de fond, la care vom adăuga „demograf”, care aparține mai curând metodologiei. Despre cei din trecutul demografiei românești vom spune că dr. Sabin Manuilă a fost medic (igienist și epidemiologist) și statistician-demograf, Anton Golopenția a fost și rămâne sociolog, căruia îi adăugăm particula de demograf și de statistician. Același lucru despre medicii Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu, D.C. Georgescu, Petru Râmneamțu. Pentru cei de astăzi nu spunem nimic: „de vivos nihil nisi bene”.

Am propune un test care ne va sugera care este decalajul dintre demografia românească și demografia occidentală, în speță cea franceză. În ultimii ani, au apărut în România două manuale de demografie: V. Sora, I. Hristache, C. Mihăescu „*Demografia și statistica socială*” (1996) și M. Țarcă „*Demografia*” (1997). Ambele sunt destinate în principal studenților.

În S.U.A. a apărut, în opt volume „*Readings in Population Research Methodology*” (1993), printre cei trei editori figurează și profesorul Donald J. Bogue, emi-

nent sociolog²³. Tot în acești ultimi ani consemnăm: "*Éléments de démographie mathématique*" a lui R.Pressat (1995) și "*Démographie. Approche statistique et dynamique des populations*", avându-i ca autori pe Henri Leridon și Laurent Touleman, (1997). Dacă Leridon este și el "ancien élève de L'Ecole Polytechnique", căreia i-a mai adăugat și alte institute, în schimb, ambii autori sunt profesori la E.N.S.A.E. (Școala Națională de Statistică și de Administrație Economică) unde predau demografia la studenții din anul II.

Nu vom întreprinde o analiză comparativă a celor două categorii de manuale. Pentru cele din SUA și Franța vom remarca introducerea limbajului continuu care tinde să înlocuiască limbajul discret, și nu este singura deosebire.

Dacă clamăm rămânerea în urmă a demografiei românești, ar trebui s-o legăm și de decalajul României în diferite domenii care țin de cultură, de nivelul ei. Faptul că puterea dar și societatea civilă reacționează timid și

episodic la semnalele pe care le trimite realitatea demografică, în evidentă involuție, ține și de lipsa unei culturi demografice elementare.

Să revenim la o idee care a mai fost prezentată în istoria noastră impresionistă. Schematizând lucrurile, am spus că demografia are în amonte statistica, iar în aval, sociologia (și oricare altă știință înrudită). Și pentru una, ca și pentru cealaltă, hotărâtoare este însușirea statisticii. Rolul învățământului universitar este decisiv. Desigur, este vorba de statistica modernă, în esență, matematică, asociată cu informatica. Să învățăm statistica, nu neapărat cântând! Este calea de a crea cultura statistică, indispensabilă pentru demografie, pentru alte științe sociale, pentru cultura noastră civică.

De urat am mai ura, dar chiar și o istorie impresionistă trebuie să aibă buna cuviință de a se opri la timp. "Teci quod potui, faciant meliora potentes!" Poate vor fi reținute unele sugestii și, mai ales, invitația la meditație.

²³ Este autorul lucrării "*The Principles of Demography*" (1969) în care se face o pledoarie pentru folosirea în spațiul anglo-saxon a termenului de demografie. Semnificativa ni se pare revenirea la "population research"